

BETWEEN DOCUMENTALISM AND PROPAGANDA: THE HOLOCAUST IN EASTERN AND CENTRAL EUROPE ART CINEMATOGRAPHY OF THE 1940s

МІЖ ДОКУМЕНТАЛІЗМОМ І ПРОПАГАНДОЮ: ГОЛОКОСТ В ХУДОЖНЬОМУ КІНЕМАТОГРАФІ СХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ 1940-Х РОКІВ

Андрій Слесаренко

кандидат історичних наук, доцент

E-mail: avslesarenko@ukr.net

ORCID: 000-0001-7648-4003

Research ID: GSN-0605-2022

Рівненський державний гуманітарний університет, Україна

Andriy Slesarenko

Candidate of Historical Science, Associate Professor

E-mail: avslesarenko@ukr.net

ORCID: 000-0001-7648-4003

Research ID: GSN-0605-2022

Rivne State University of Humanities, Ukraine

Підготовка та публікація статті здійснена за підтримки Меморіального фонду єврейської культури (Нью-Йорк, США) (Memorial Foundation for Jewish Culture Office, New York, USA).

ABSTRACT

The purpose of the study is to analyze the coverage of the Holocaust theme in the works of Eastern and Central European film directors in the 1940s. The research methodology is based on the principles of objectivity, historicism, systematicity and the use of general scientific research methods. The method of collecting and analyzing information is visual analysis. Interpretation of the content of films and their ideas is used, the method of discourse analysis is used. The scientific novelty lies in the fact that an attempt has been made to study the coverage of the Holocaust theme in the films of Eastern and Central European directors of the 1940s in artistic, professional and social aspects. The post-premiere fate of films and their further functioning in the socio-cultural space (IMDB rating, YouTube video resource, national television channels and media services/streaming multimedia) were analyzed. Conclusions. The directors of the 1940s (M. Dons'kyj, V. Yakubovska, O. Ford, A. Radok and N. Gross) were the first in world cinema to try to highlight certain aspects of the history of the Holocaust in the context of the Second World War in their work. The Jewish theme in the films made it possible to sharpen the moral and ethical issues presented in them as much as possible. The creativity of the directors of the 1940s definitely influenced and continues to influence the formation of the memory of the Holocaust in Ukrainian, Polish, Czech and Slovak society, contributed to the recognition of the Catastrophe as a special tragedy of the Jews at the state level. The researched films received professional and public recognition, became «golden classics» of the cinematography of Eastern and Central Europe.

Key words: *Holocaust, cinematography, Mark Dons'kyj, Wanda Yakubovska, Aleksandr Ford, Alfred Radok, Natan Gross.*

Постановка проблеми. Репрезентація у соціокультурному просторі Східної та Центральної Європи у поствоєнний період єврейської теми та Голокосту перманентно змінювалася (а відповідно, і по-різному висвітлювалася на кіноекрані) залежно від політичних обставин. Періоди антисемітських кампаній і забуття (боротьба з космополітизмом, «справа лікарів» в СРСР, процеси в Угорщині та у Чехословаччині 1940-1950-х років, «мовчання» 1970-х років) змінювалися періодами відкритості і гласності (поміркована лібералізація 1960-х років, горбачовська перебудова 1980-х років).

За словами французького історика Марка Ферро, представника школи «Анналів», кіно є важливим фактором історії. Мова кінематографу, на його думку, здатна розкривати таємне, виявляти соціальні й ідеологічні корені, оголювати внутрішню сутність суспільства, його прорахунки, які кінорежисер не обов'язково усвідомлював, створюючи той чи інший фільм. Тому зміст і значення твору можуть мати різне прочитання у різні історичні моменти (Рабенчук, 2012: 34).

Тема Голокосту представлена у східно- та центральноєвропейському кінематографі достатньо широко. Особливої уваги заслуговують кінофільми 1940-х років про Другу світову війну,

в яких вперше порушується тема Катастрофи. Досліджувані стрічки про Голокост були створені у перші повоєнні роки в умовах відносної творчої свободи, попри те, що кінематографія стала першою одержавленою галуззю культури (у Польщі та Чехословаччині). Індустрія кіно швидко опинилась у повній залежності від комуністичної ідеології. Нова кінопродукція ретельно цензурувалася.

Режисери 1940-х років вперше спробували розкрити основні аспекти історії Голокосту: процес фашизації суспільства, насильну депортацію населення, нацистські концентраційні табори, опір окупації, звільнення в'язнів концтаборів, наслідки Голокосту. «Голос крові», особисті травми та прагнення висловитися були основним спонуканнями для творчості кіномитців 1940-х років. Отже, культурний простір Східної та Центральної Європи реагував на розвиток художнього та документального кіно як частини інновації модерної естетики, здатної говорити про травматичне минуле регіону.

Аналіз джерел та останні дослідження. До теми висвітлення Голокосту у східно- та центральноєвропейському кінематографі зверталися у своїх роботах Джеремі Гікс (Hicks, 2012), Марек Галтоф (Haltof, 2012), Джоанна Прейзнер (Preizner, 2012) та Шарка Сладовнікова (Sladovnikova, 2018). Їх монографії присвячені висвітленню Голокосту національними кінематографічними школами.

Окрім вивчення мистецьких складових необхідне також вивчення фахового і суспільного резонансу досліджуваних кінофільмів. Важливо прослідкувати також постпрем'єрну долю фільмів й їх подальше функціонування у соціокультурному просторі. Загалом, зазначена проблема ще не знайшла комплексного висвітлення. Отже, є необхідність проведення дослідження названої теми.

Джерельну основу дослідження складають кінофільми режисерів 1940-х років. При підготовці статті використано праці кінокритиків, проаналізовано рейтинг IMDb, відеоресурс YouTube, трансляції національних телеканалів та медіа-сервісів/потоківих мультимедіа (OTT). Для порівняння художнього і документального наративів нами опрацьовано документальні кіноматеріали Меморіального музею Голокосту США (United States Holocaust Memorial Museum) (м. Вашингтон).

Мета статті – проаналізувати особливості висвітлення теми Голокосту у художніх кінофільмах провідних режисерів Східної та Центральної Європи 1940-х років: Марка Донського (1901-1981), Ванди Якубовської (1907-1998), Олександра Форда (1908-1980), Альфреда Радока (1914-1976) та Натана Гросса (1919-2005) (мистецький, фаховий і суспільний аспекти).

Виклад основного матеріалу. Першою художньою стрічкою, що зображувала Голокост, став фільм М. Донського (уродженець Одеси) «Нескорені» 1945 р. (у міжнародному прокаті «Тарасова родина») Київської кіностудії (Донський, 1945). Сценарій фільму ґрунтується на повісті українського радянського письменника Бориса Горбатова (1908-1954). Повість написана на основі зібраних автором свідчень та розповідей про трагічні події у Ворошиловградській (зараз – Луганській) області, де впродовж листопада-грудня 1941 р. нацисти розстріляли вісім тисяч євреїв. Стрічка стала першим фільмом Київської кіностудії, що був відзнятий після повернення з евакуації.

У цій війсьній драмі були описані події, які відбувалися під час німецької окупації невеликого містечка, порушувалися морально-етичні проблеми, поведінка простих людей, їх боротьба у підпіллі. У фільмі ми прослідковуємо лінію вербальної взаємодії між українцями (робітник Тарас Яценко) та євреями (лікар Арон Давидович).

Візуалізація розстрілу євреїв – кульмінація фільму – відбувається за допомогою динамізму музики як монофігурального учасника. Режисер використовує символізм у кожному кадрі. Донський формує образ єврейського народу, що базується на стереотипізованій «жертвовності». З'являється тиражований архетип «старий юдей», що асоціюється з традиційною культурою, яка зазнала утисків та знищення тоталітарною державою (Шарпило, 2022: 279).

Загалом, як і в наступних радянських кінофільмах, предмет геноциду євреїв не ігнорували, його презентували, але в контексті Другої світової війни, як незначну і невидиму катастрофу. Мільйони жертви війни інтернаціональною пропагандою не поділялися за національністю.

Стрічка польської режисерки Ванди Якубовської «Останній етап» («Ostatni Etap») 1947 р. описує жахи нацистських концтаборів (Jakubowska, 1947). Мисткиня була бранкою таборів Аушвіц-Біркенау та Равенсбрюк. Кінооператором фільму став Борис (Бенціон) Монастирський, уродженець Хмельниччини (1903-1977), який працював над створенням «Нескорених» Київської кіностудії 1945 р. режисера М. Донського.

Фільм «Останній етап» розповідає про польську єврейку Марту Вайс, яку у вагоні для

худоби привозять до концтабору Аушвіц. Історичний прототип Марти – бранка табору Мала Зімебаум. В Аушвіці Марта одразу привернула увагу охоронців як знавець кількох мов, працює перекладачем. У бараках табору багато жінок вмирає і хворіє, насамперед через відсутність ліків. У лікарні ув'язнені жінки створюють своєрідний міжнародний жіночий рух опору, який очолили лікарка Євгенія з Радянського Союзу та німецька медсестра Анна. До них приєдналася й польська єврейка, перекладачка Марта. Змовники поширюють газети, в яких повідомляють про поразки німецької армії й успіхи союзницьких військ.

Коли до табору прибуває міжнародна комісія, його адміністрація намагається замаскувати геноцидні практики СС. Євгенія повідомляє спостерігачам, що все, що вони бачать – це брехня, що тут масово гинуть люди. Очільники концтабору кажуть спостерігачам, що Євгенія психічно хвора. За спробу викрити табірні злочини Євгенію катують і вбивають. Анну ув'язнюють за начебто торгівлю медичними препаратами. Розправа чекає і на Марту: її схопили і засудили до страти, коли вона разом із підпільником із чоловічого табору Тадеком намагається вивезти документи про нацистські злочини за межі Аушвіцу. Стоячи перед шибеницею, Марта побачила у небі союзницькі літаки, розрізала собі зап'ястя і плюнула в ката. Зі словами: “Нехай не повториться Освенцім!” дівчина гине (Ostatni Etap, 2024).

Зйомки фільму відбувалися на території реального табору Аушвіц-Біркенау, у масових сценах та в ролях наглядців були задіяні місцеві жителі Освенціма (Jakubowska, 2024).

Першим післявоєнним фільмом режисера Олександра Форда (уродженець Києва, при народженні – Моше Лівшиць) стала польсько-чехословацька стрічка «Прикордонна вулиця» («Ulica Graniczna») 1948 р. (Ford, 1948). Колективні герої фільму – мешканці багатоквартирного будинку на вулиці Прикордонній у Варшаві, які борються з німецьким терором проти євреїв під час Другої світової війни. Режисер називав фільм «картиною про маленьких людей на тлі великої епохи», оскільки його головними дійовими особами були юні варшав'яни: Ядзя, Владек, Бронек, Фредек, і маленький Давідек.

Кульмінація фільму припадає на початок повстання у Варшавському гетто 1943 р. Ядзя і Давідек, завдяки друзям, вибираються з гетто через каналізацію. Давідек оголошує друзям своє рішення надалі боротися з нацистами. На прощання Владек дарує Давідеку револьвер як пам'ять про його батька, вбитого німцями під час облоги.

У 1968 р. Форд змушений був покинути Польщу внаслідок антисемітської кампанії. Своєрідною реакцією на вимушену еміграцію до США стане фільм «Ви вільні, докторе Корчак» 1972 р., де він знову звертається до теми антисемітизму. Однак фільм зазнав повного художнього фіаско і прискорив завершення кар'єри Форда (Ford, 2024).

Фільм чеського режисера Альфреда Радока (в'язень табору праці Клеттдорф поблизу Вроцлава) «Далека дорога» («Daleká cesta») 1948 р. прослідковує історичний шлях чеських євреїв від поширення антисемітизму в країні до депортації у німецькі табори смерті на прикладі празької родини Кауфманнів (Radok, 1948). Головна героїня стрічки – лікарка-офтальмолог Гана закохується та виходить заміж за чеха, свого колегу, Антоніна Буреша. Їхня проста історія кохання стає жахом, коли нацисти починають систематизоване знищення євреїв: родину Гани перевозять до Терезіна.

Шлюб з чехом не рятує батьків Гани від депортації в Терезін. Коли Антонін таємно проникає в табір, він змушений зіткнутися не лише з принизливими умовами життя, які там були, а й з тим, що його тестя вже «відправили на схід», тобто до Освенціма, Майданека чи Собібору...

Стрічка Радока сповнена символічної кінематографії. Основна лінія сюжету постійно переривається документальними кадрами, які пов'язують долю людей із сучасною історією персонажів та зосереджують сегменти оповіді в жахливому експресіоністському танці (Distant Journey, 2024). «Далека дорога» стала своєрідною ідейною предтечею «чехословацької нової хвилі» 1960-х років.

Відзначимо також проєкт польсько-єврейського режисера Натана Гросса – фільм «Наші діти» («Nasze dzieci», 1948-1951 pp.) (Gross, 1951). Фільм розповідає про групу дітей, які пережили Голокост і опинилися в єврейському сиротинці в Геленовку (Лодзь). До них приходять в гості двоє єврейських коміків – Шимон Дзіган та Ізраель Шумахер. Діти вмовляють директорку сиротинця дозволити їм відвідати виставу. Під час вистави коміки виконують сценку про єврейське гетто. Зображення життя в гетто не справляє на дітей враження, виставу освистують і передчасно закінчують. Згодом, вибачаючись перед артистами в гримерці, діти пояснюють, яким насправді було життя в гетто, і виконують короткі пісеньки, які вони співали там, випрошуючи талони на

харчування (Nasze dzieci, 2024).

Гросс використав умовність характерну для документальних репортажів, щоб у глядача склалося враження достовірності повідомлення. Головна ідея фільму – неадекватність і неможливість відтворення надзвичайно травматичних переживань війни засобами кіно.

Особливістю перших стрічок про Голокост є їх намагання поєднати художній нарратив з документальним. Сцену розстрілів євреїв Донський знімав саме у Бабиному Яру, у місцях реальних розстрілів. Режисер мав акредитацію військового кореспондента. Донський побував у Бабиному Яру, бачив на власні очі місця масових вбивств та кадри кінохроніки, зустрічався з кінооператором Зиновієм Роднянським (United States Holocaust Memorial Museum (далі – USHMM), Babi Yar, Film ID: 2489; USHMM., Legacy of Babi Yar, Film ID: 2489). Зрозуміло, що у картині Бабин Яр не згадується – формально подія, як і у повісті, відбувається на Сході України (Чорний, 2020).

«Останній етап» Якубовської ґрунтується на спогадах про жінок-в'язнів різних національностей, які боролися за виживання в концентраційному таборі Аушвіц. Консультантом творчої групи фільму «Прикордонна вулиця» стала Рахель Ауербах (1903-1976) – відома «хроністка» Варшавського гетто, уродженка с. Ланівці на Тернопільщині, культурна діячка міжвоєнного Львова. У фільмі «Наші діти» були задіяні діти-актори, що самі пережили Голокост і розповідали власні історії.

У стрічках безпосередньо використовується документальне кіно. У своїй історії режисер Радок ніколи не показує крові чи стрілянини, але історичні кадри, які він інтегрує у фільм, передають відчуття жаху. Фрагменти фільму Лені Ріфеншталь (1902-2003) «Тріумф волі» (1935) та кадри кінохроніки (зокрема, Чеський звуковий тижневик 1942 р., пам'ятні церемонії за Райнгардом Гейдріхом) показують, як Адольф Гітлер, Йозеф Геббельс й інші нацистські лідери читають промови, а тіла жертв на території концентраційного табору створюють атмосферу Голокосту (Riefenstahl, 1935; USHMM., Remembrance ceremonies for Heydrich in Prague, Brno, Plzen and Tabor (Česky zvukovy tydenik, 2-12 June 1942, Film ID: 4204). Форд використовує кадри кінохроніки повстання у Варшавському гетто та Варшавського повстання 1944 р. (USHMM., Warsaw uprising 1944, Film ID: 300; USHMM., Warsaw uprising in 1944, Film ID: 2745). Режисер працював як документаліст у своїх попередніх стрічках: «Присягаємо землі польській» (1943) та «Майданек – кладовище Європи» (1944).

Досліджувані стрічки пройшли непростий шлях до глядача. Під час офіційної презентації фільму «Нескорені» у Москві виникла гостра дискусія. Відомий актор Борис Бабочкін сказав, що епізод розстрілу – це не мистецтво. Негативно відгукнувся і впливовий кінорежисер Іван Пир'єв. Він вважав, що у фільмі показані здебільшого страждання євреїв. Проте інші митці стрічку захищали, зокрема режисер Михайло Ромм. Боронив Донського та його режисерське трактування книги й сам автор повісті Б. Горбатов. Картину таки вирішили випустити в прокат. Антисемітська кампанія боротьби з космополітами обумовила заборону фільму у травні 1952 р. Фільм реабілітували вже після смерті Сталіна, у роки «хрущовської відлиги» (Чорний, 2020).

Робота над фільмом «Прикордонна вулиця» у Польщі була перервана хвилею антисемітських ексцесів, зокрема погромом у Кельцях 1946 р. Режисера звинувачували у тенденційному висвітленні польського антисемітизму та такого явища, як «шмальцівництво» – видання за винагороду поляками євреїв німецькій владі. Форд вирішив перенести зйомки в Чехословаччину, на студію «Баррандов».

Кінокомісія ЦК Польської об'єднаної робітничої партії випустила стрічку Форда у прокат лише після того, як до фільму були внесені значні зміни, які применшували участь поляків у Голокості на користь висвітлення їх допомоги євреям. Фільм був схвалений й дозволений до прокату спочатку за кордоном, а вже потім – на хвилі міжнародного успіху – власне у Польщі. Щоправда, це не врятувало фільм; на конгресі кінематографістів у Віслі в 1949 р. «Прикордонна вулиця» опинилася серед фільмів, які не відповідали доктрині соціалістичного реалізму та пропагували дефетизм та песимізм (Ulica Graniczna, 2024).

З труднощами прокату зіткнулася також «Далека дорога» Радока. Незабаром після виходу фільму в Чехословаччині була введена готвальдівська комуністична цензура. Прем'єру стрічки в Празі не допустили. Її демонстрували лише в невеликих периферійних кінотеатрах за межами столиці, поки не заборонили повністю на початку 1970-х років (Radok, 2024).

Фільм «Наші діти» не дозволили широко показувати в комуністичній Польщі (відбувся один закритий показ), а самому Натану Гроссу довелося емігрувати до Ізраїлю. У 1951 р. відбулася прем'єра фільму в Ізраїлі, але й там швидко його зняли з екранів через незначний глядацький успіх.

Критика лунала навіть на адресу «політично вірного» фільму Якубовської «Останній етап», багато глядачів не сприймали таких героїв, як польські наглядачі-капо у концтаборі.

Вищевказані кінострічки отримали міжнародне фахове визнання. Що власне зумовило їх «внутрішню реабілітацію». Фільм «Нескорені» у 1946 р. брав участь у позаконкурсній програмі Венеціанського кінофестивалю, де отримав приз Міжнародної комісії журналістів. Стрічка «Останній етап» отримала приз «Кришталевий глобус» на кінофестивалі у Карлових Варах у 1948 р. та премію Міжнародної Ради Миру 1950 р. Також фільм було номіновано на премію Британської кіноакадемії. Фільм «Прикордонна вулиця» отримав золоту медаль на IX Венеціанському кінофестивалі у 1949 р. Позитивні відгуки на Заході мала й стрічка «Далека дорога». Так, кінокритик «New York Times» Бослі Кроутер описав її як «найяскравіший і найжахливіший фільм про переслідування євреїв нацистами» (Distant Journey, 2024).

З часом розглянуті стрічки стали певною мірою культовими, своєрідною «класикою жанру» (особливо на Заході та в посткомуністичну епоху). Фільм «Останній етап» набув популярності в США ще до зйомок знаменитого «Списку Шиндлера» Стівена Спілберга. Якубовську навіть запросили на кінофестиваль єврейського кіно в Сан-Франциско (1994 р.).

Кадри з фільму «Далека подорож» з'являються у фільмі Стенлі Кубрика «Механічний апельсин» 1971 р. Кубрик включив у свій фільм кадри дітей, які граються серед уламків будинків. Після заборони в Чехословаччині фільм знову вийшов на екрани після «оксамитової революції» й телевізійної прем'єри у 1991 р. У 1998 р. за результатами опитування 55 чеських і словацьких кінокритиків і публіцистів фільм «Далека подорож» був визнаний шостим найкращим чехословацьким фільмом усіх часів.

У 1979 р. журналіст Бернард Тернер знайшов оригінальний негатив «Наших дітей», що дозволило відновити роботу Гросса. У 1991 р. зусиллями Національного центру єврейського кіно (Волтем, Массачусетс, США) «Наші діти» було відреставровано, завдяки чому стрічка стала доступною для широкої аудиторії (Gross, 2024; Nasze dzieci, 2024).

За міжнародним рейтингом IMDb (найбільша в світі база даних про кіно) найвищу оцінку має стрічка «Далека дорога» 7,3 (максимум – оцінка 10) (372 експерти), «Останній етап» та «Прикордонна вулиця» мають однакову оцінку – 7,2 (перший фільм оцінило більше фахових експертів – 525, а другий – 234), «Нескорені» – 7 (50 експертів) (дані на березень 2023 р.) (Рейтинг Imdb, 2024).

Здійснений нами аналіз свідчить, що на відеоресурсі YouTube представлені повні версії фільмів «Нескорені», «Останній етап», «Прикордонна вулиця» і «Далека дорога». За кількістю переглядів лідирує фільм «Нескорені» (1 млн.) (з 24 січня 2017 р.), далі йдуть – «Останній етап» (35 тис.) (з 31 серпня 2017 р.), «Прикордонна вулиця» (19 тис.) (з 1 лютого 2022 р.), «Далека дорога» (224) (з 16 квітня 2023 р.). Фільм «Наші діти» представлений фрагментарно.

Класику 1940-х років час від часу транслюють національні канали телебачення, що фокусуються на старих стрічках, зокрема «Ентер-фільм» (Україна), «Чеське телебачення Арт», «CS Film» (Чехія), «TVP Kultura», «TVP Kultura 2» (Польща). Досліджувані стрічки репрезентовані також на національних медіа-сервісах/потокових мультимедіа (OTT), наприклад, «Sweet tv» (Україна), «Filmweb.pl», «Cda.pl» (Польща), «Kviff tv», «iVysilani Ceske televize» (Чехія) тощо.

Варто зазначити, що у 1950-х роках тема Голокосту в художньому кінематографі Східної та Центральної Європи не порушується, що пояснюється перемогою мистецьких канонів «соціалістичного реалізму» і державною політикою замовчування єврейської проблематики. Нові фільми, які розповідатимуть про Катастрофу, в регіоні з'являться у 1960-х роках, у добу поміркованої лібералізації.

Висновки. Балансуючи між документалізмом і пропагандою, режисери 1940-х років (М. Донський, В. Якубовська, О. Форд, А. Радок і Н. Гросс) першими у світовому кінематографі спробували висвітлити у своїй творчості ті чи інші аспекти історії Голокосту у контексті Другої світової війни. Їх мистецька спадщина продовжує хвилювати людей, а твори, які вони залишили, будуть знову і знову знаходити відгук у серцях глядачів. Творчість режисерів 1940-х років безумовно вплинула та впливає на формування пам'яті про Голокост в українському, польському, чеському і словацькому суспільстві, сприяла визнанню Катастрофи, як особливої трагедії євреїв, на державному рівні. Досліджувані кінострічки отримали фахове та суспільне визнання, стали «золотою класикою» східно- та центральноєвропейського кінематографу.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Донський М. Нескорені. СРСР. Київська кіностудія. Режисер М. Донський. 1945, 90 хв
Рабенчук О. До питання про візуальне як джерело історичних досліджень. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2012. Вип. 17. С. 29-39.

- Рейтинг Imdb. 2024. URL: [http:// m.imdb.com](http://m.imdb.com).
- Чорний О. Трагедія Бабиного Яру у фільмі «Нескорені» (29.09.2020). URL: [https:// matrix-info.com](https://matrix-info.com).
- Шарпило М. Репрезентація культурної травми Голокосту в українському кінематографічному просторі. *Культурологічний альманах*. 2022. Вип. 3. С. 276-282.
- Aleksander Ford. Wikipedia. Free encyclopedia. 2024. URL: [http:// pl.wikipedia.org/wiki/ Aleksander-Ford](http://pl.wikipedia.org/wiki/Aleksander-Ford).
- Alfred Radok. Wikipedia. Free encyclopedia. 2024. URL: [http:// cz.wikipedia.org/wiki/ Alfred -Radok](http://cz.wikipedia.org/wiki/Alfred-Radok).
- Distant Journey. Wikipedia. Free encyclopedia. 2024. URL: [http://en.wikipedia.org/wiki/ Distant -Journey](http://en.wikipedia.org/wiki/Distant-Journey).
- Ford A. Ulica Graniczna. Polska. P.P. Film Polski. Reżiseria A. Ford. 1948, 115 min.
- Gershenson O. The Phantom Holocaust: Soviet Cinema and Jewish Catastrophe. New Brunswick: Rutgers University Press, 2013. 290 p.
- Gross N. Nasze dzieci. Polska. Izrael. Reżiseria N. Gross. 1951, 80 min.
- Haltorf M. Polish Film and the Holocaust: Politics and Memory. New York: Berghahn Books, 2012. 288 p.
- Hicks J. First Filmmakers of the Holocaust: Soviet Cinema and the Genocide of the Jews, 1938-1946. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2012. 289 p.
- Jakubowska W. Ostatni Etap. Polska. P.P. Film Polski. Reżiseria W. Jakubowska. 1947, 104 min.
- Natan Gross. Wikipedia. Free encyclopedia. 2024. URL: [http:// pl.wikipedia.org/wiki/ Natan-Gross](http://pl.wikipedia.org/wiki/Natan-Gross).
- Nasze dzieci. Wikipedia. Free encyclopedia. 2024. URL: [http:// pl.wikipedia.org/wiki/ Nasze -dzieci](http://pl.wikipedia.org/wiki/Nasze-dzieci).
- Ostatni Etap. Wikipedia. Free encyclopedia. 2024. URL: [http:// pl.wikipedia.org/wiki/ Ostatni -Etap](http://pl.wikipedia.org/wiki/Ostatni-Etap).
- Preizner J. Kamienie na macewie. Holokaust w polskim kinie. Kraków-Budapeszt: Austeria, 2012. 584 s.
- Radok A. Daleká cesta. Československo. Studio Barrandov. Režie A. Radok. 1948, 108 min.
- Riefenstahl L. Triumph des Willes. Deutsches Reich. Regisseur L. Riefenstahl. 1935, 114 min.
- Sladovnikova Š. The Holocaust in Czechoslovak and Czech Feature Films / Translated by N.Orsillo. Stuttgart: ibidem-Verlag 2018, 161 p.
- Ulica Graniczna. Wikipedia. Free encyclopedia. 2024. URL: [http:// pl.wikipedia.org/wiki/ Ulica -Graniczna](http://pl.wikipedia.org/wiki/Ulica-Graniczna).
- United States Holocaust Memorial Museum (далі – USHMM)., Babi Yar, Film ID: 2489, 2 min.
- USHMM., Legacy of Babi Yar, Film ID: 2489, 1 min.
- USHMM., Remembrance ceremonies for Heydrich in Prague, Brno, Plzen and Tabor (Česky zvukovy tydenik, 2-12 June 1942), Film ID: 4204, 12 min.
- USHMM., Warsaw uprising 1944, Film ID: 300, 2 min.
- USHMM., Warsaw uprising in 1944, Film ID: 2745, 18 min.
- Wanda Jakubowska. Wikipedia. Free encyclopedia. 2024. URL: [http://pl.wikipedia.org/wiki/ Wanda-Jakubowska](http://pl.wikipedia.org/wiki/Wanda-Jakubowska).

REFERENCES

- Donskyi M. (1945). Neskoreni. [Tarasov`s family]. SRSR. Kyivska kinostudiia. Rezhysyer M. Donskyi. [USSR. Kyiv film studio. Directed by M. Donskyi M]. 90 min. [in Russian].
- Rabenchuk O. (2012). Do pytannia pro vizualne yak dzherelo istorychnykh doslidzhen. [To the question of the visual as a source of historical research]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. [Ukraine of the 20th century: culture, ideology, politics]. 17. 29-39. [in Ukrainian].
- Reitynh Imdb. [Rating Imdb]. (2024). [in English]. URL: [http:// m.imdb.com](http://m.imdb.com).
- Chorny O. (2020). Trahedii Babynoho Yaru u filmi «Neskoreni» (29.09.2020). [The tragedy of Babi Yar in the movie «Unconquered»]. URL: [https:// matrix-info.com](https://matrix-info.com). [in Ukrainian].
- Sharpylo M. (2022). Rezentatsiia kulturnoi travmy Holokostu v ukrainskomu kinematohrafichnomu prostori. [Representation of the cultural trauma of the Holocaust in the Ukrainian cinematographic space]. *Kulturolohichniy almanakh*. [Cultural almanac]. 3. 276-282. [in Ukrainian].
- Aleksander Ford. Wikipedia. Free encyclopedia. (2024). [in Polish]. URL:[https://pl.wikipedia.org/wiki/ Aleksander-Ford](https://pl.wikipedia.org/wiki/Aleksander-Ford).
- Alfred Radok. Wikipedia. Free encyclopedia. (2024). [in Czech]. URL: [https://cz.wikipedia.org/wiki/ Alfred -Radok](https://cz.wikipedia.org/wiki/Alfred-Radok).

Scientific Bulletin of the Izmil State University of Humanities.
Section Historical Sciences. Issue 67

- Distant Journey. Wikipedia. Free encyclopedia. (2024). [in English]. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Distant-Journey>.
- Gershenson O. (2013). The Phantom Holocaust: Soviet Cinema and Jewish Catastrophe. New Brunswick: Rutgers University Press, 290 p. [in English].
- Gross N. (1951). Nasze dzieci. [Our children]. Polska. Izrael. Reżiseria N. Gross. [Poland, Israel, Directed by N. Gross]. 80 min. [in Polish].
- Haltorf M. (2012). Polish Film and the Holocaust: Politics and Memory. New York: Berghahn Books, 288 p. [in English].
- Hicks J. (2012). First Filmmakers of the Holocaust: Soviet Cinema and the Genocide of the Jews, 1938-1946. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 289 p. [in English].
- Jakubowska W. (1947). Ostatni Etap. [Last stage]. Polska. P.P. Film Polski. Reżiseria W. Jakubowska. [Poland, P.P. Film Polski, Directed by W. Jakubowska]. 104 min. [in Polish].
- Natan Gross. Wikipedia. Free encyclopedia. (2024). [in Polish]. URL: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Natan-Gross>.
- Nasze dzieci. Wikipedia. Free encyclopedia. (2024). [in Polish]. URL: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Nasze-dzieci>.
- Ostatni Etap. Wikipedia. Free encyclopedia. (2024). [in Polish]. URL: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Ostatni-Etap>.
- Preizner J. (2012). Kamienie na maczewie. Holocaust w polskim kinie [Stones on the matzevot. The Holocaust in Polish cinema]. Kraków-Budapeszt: Austeria, 584 p. [in Polish].
- Radok A. (1948). Daleká cesta. [Distant Journey]. Československo. Studio Barrandov. Režie A. Radok. [Czechoslovakia. Studio Barrandov. Directed by A. Radok]. 108 min. [in Czech].
- Riefenstahl L. (1935). Triumph des Willes. [Triumph of the will]. Deutsches Reich. Regisseur L. Riefenstahl. [German Empire. Director by L. Riefenstahl]. 114 min. [in German].
- Sladovnikova Š. (2018). Sladovnikova Š. The Holocaust in Czechoslovak and Czech Feature Films / Translated by N.Orsillo. Stuttgart: ibidem-Verlag, 161 p. [in English].
- Ulica Graniczna. Wikipedia. Free encyclopedia. (2024). [in Polish]. URL: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Ulica-Graniczna>.
- United States Holocaust Memorial Museum (далі – USHMM), Babi Yar, Film ID: 2489, 2 min. [in Ukrainian].
- USHMM., Legacy of Babi Yar, Film ID: 2489, 1 min. [in Ukrainian].
- USHMM., Remembrance ceremonies for Heydrich in Prague, Brno, Plzen and Tabor (Česky zvukovy tydenik, 2-12 June 1942), Film ID: 4204, 12 min. [in Czech].
- USHMM., Warsaw uprising 1944, Film ID: 300, 2 min. [in English, Portuguese].
- USHMM., Warsaw uprising in 1944, Film ID: 2745, 18 min. [in Polish].
- Wanda Jakubowska. Wikipedia. Free encyclopedia. (2024). [in Polish]. URL: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Wanda-Jakubowska>.

АНОТАЦІЯ

Мета дослідження – проаналізувати висвітлення теми Голокосту у творчості кінорежисерів Східної та Центральної Європи єврейського походження 1940-х років. Методологія дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності, історизму, системності та використання загальнонаукових методів дослідження. Методом збору та аналізу інформації є візуальний аналіз. Використовується інтерпретація змісту кінокартин та їх ідей, застосовується метод дискурс-аналізу. Наукова новизна полягає у тому, що здійснено спробу дослідження висвітлення теми Голокосту у кінофільмах східно- та центральноєвропейських режисерів 1940-х років у мистецькому, фаховому та суспільному аспектах. Проаналізовано постпрем'єрну долю фільмів й їх подальше функціонування у соціокультурному просторі (рейтинг IMDb, відеоресурс YouTube, національні канали телебачення та медіа-сервіси/потоківі мультимедіа (OTT). Висновки. Режисери 1940-х років (М. Донський, В. Якубовська, О. Форд, А. Радок і Н. Гросс) першими у світовому кінематографі спробували висвітлити у своїй творчості ті чи інші аспекти історії Голокосту у контексті Другої світової війни. Єврейська тема у кінофільмах дозволила максимально загострити поставлену в них морально-етичну проблематику. Творчість режисерів 1940-х років безумовно вплинула та впливає на формування пам'яті про Голокост в українському, польському, чеському і словацькому суспільстві, сприяла визнанню Катастрофи, як особливої трагедії євреїв, на державному рівні. Досліджувані кінострічки отримали фахове та суспільне визнання, стали «золотою класикою» кінематографу Східної та Центральної Європи

Ключові слова. Голокост, кінематограф, Марк Донський, Ванда Якубовська, Олександр Форд, Альфред Радок, Натан Гросс.